

Józef Jelito

Znaczenie odkryć w Ras Šamra dla Pism Starego Testamentu

Collectanea Theologica 16/2, 245-253

1935

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZNACZENIE ODKRYĆ W RAS ŠAMRA DLA PISM STAREGO TESTAMENTU.

Dzięki wzmożonym w ostatnich latach badaniom archeologicznym bogaci się stale nauka i wiedza o starożytnym Wschodzie. Zainteresowanie się rozwojem tychże nauk leży również w zakresie badań dzisiejszego biblisty. Wystarczy wspomnieć, jakie nieodzowne korzyści przyniosła asyriologia i egiptologia egzegezie Pism St. Testamentu.

W okresie powojennym, odkąd Francja objęła mandat nad północną Syrią, coraz częściej dochodzą nas wieści o odkryciach dokonanych i w tej części Wschodu, dotychczas zaniedbanej nieco pod względem archeologicznym. Syria bowiem to pomost, łączący Azję i Afrykę i zamorskie na zachód położone wyspy i kraje, na którym nie tylko staczały zacięte bitwy armje mocarstw walczących o hegemonję nad Wschodem, ale na którym i kupiec wymieniał owoce kulturalnej pracy swego kraju. Takim ważnym ośrodkiem kultury wschodniej, którego odkrycia rozpoczęte w r. 1929 stanowią nowy dorobek dla poznania starożytnego Wschodu, jest dzisiejsze

R ā s Š a m r a,

starożytne Ugarit.

Miejscowość ta była nam znana już z korespondencji z okresu el-Amarna¹⁾, nazwanego według miejscowości, gdzie odkryto rezydencję faraona Amenofisa IV, dalej ze zbiorów archiwum królów hetyckich²⁾, odkrytem w dzisiejszem Boghazkői, starożytnem Hattušaš. Natomiast w pismach biblijnych i kronikach królów asy-

¹⁾ K n u d t z o n, Die El-Amarna-Tafeln, 1915, II cf. Index s. v. ^{alu} ugarit str. 11581.

²⁾ Der Alte Orient, t. 33, str. 34. — Keilschrifttexte a. Bogh. I 10 II 14; II 9 I 1, II 36 I 10. Keilschr. Urk. a. Bogh. XV 34 I 27. 53; XXVI 66 IV 5.

ryjskich nazwy miejscowości Ugarit nie spotyka się, chociaż wspominają one różne miejscowości półn. Syrii; widocznie uległa ona była już w XII wieku zniszczeniu.

Dzięki swemu korzystnemu położeniu nad Morzem Śródziemnym było Ugarit ważnym punktem oparcia dla handlu wschodniego. Dla państwa egipskiego, które po wyparciu Hyksosów rozszerzyło się dzięki zwycięskim pochodom faraona Tutmoza I (XVI wiek) i jego następców aż ku wodom rzeki Eufrat, było Ugarit daleko na północ wysuniętą placówką, znajdującą się już w sferze polityki i kultury egipsko-hetyckiej. Tem się tłumaczy jego chwiejność pod względem politycznym, jego większa uległość wobec sąsiadującego państwa hetyckiego. Prawdą jest, że w krwawej rozprawie pod syryjskim miastem Kadeš (XIII wiek) między Hetytami a Egipcjanami stało miasto Ugarit z innymi syryjskimi sojusznikami po stronie potęgi hetyckiej.

Sądzę, że ta garść wiadomości opartych na dokumentach, znanych nam już z czasów przed odkryciem miasta Ugarit, daje nam wyobrażenie o znaczeniu tego miasta syryjskiego, jego roli politycznej i kulturalnej. Tenże obraz uzupełniają obecnie odkrycia dokonane na tymże terenie przez francuskich uczonych jak Schaefer i Chenet i ich następców.

W niniejszym referacie przedstawię znaczenie, jakie mają odkrycia w Rās Šamra dla egzegezy Pism St. Testamentu i to pod względem

- 1) lingwistycznym,
- 2) historycznym,
- 3) religioznawczym.

1.

Najciekawszy i najbardziej pożądany przedmiot przy wszelkich wykopaliskach stanowią dla uczonych teksty, napisy. Wszelkie inne zabytki jak pomniki sztuki świadczą o stanie i walorze kultury danego kraju czy ludu, ale bezpośrednio przemawia do nas człowiek starożytny przez pismo. Dlatego z wielkim zainteresowaniem rzucono się odrazu na odcyfrowanie znalezionych tekstów w Rās Šamra. Część ich była łatwo do zrozumienia, bo pisane są w znakach klinowych znanych nam już z Babilonii i innych części starożytnego Wschodu i w języku t. zw. akadyjskim jako ówczesnym języku międzynarodowym. Oprócz tego znaleziono

teksty w piśmie klinowem, ale w kształtach odmiennych od dotąd nam znanych; okazało się, że to pismo klinowe alfabetyczne³⁾. Sprawdza się, na co zresztą wskazuje pismo fenickie, napisy odkryte w Serabit el-chadem⁴⁾ na półwyspie synajskim, że w drugim tysiącleciu i wcześniej dążenia ówczesnego człowieka wschodniego skierowane były ku uproszczeniu tak trudnego pisma hieroglificznego. Pismo to alfabetyczne przyjmuje na północy pod wpływem kultury babilońskiej formy i kształty klinowe, zaś na południu, pod wpływem kultury egipskiej tworzy się ono na podobieństwo znaków egipskich. W związku z temże pismem odkrytem w R. Š. powstaje pytanie, w jakim piśmie były ułożone najstarsze pisma St. Testamentu. Nie tu miejsce, aby szczegółowo rozwodzić się nad tymże problemem; jedno wydaje się nieprawdopodobnem, aby Izrael w okresie swych wędrówek przed zdobyciem ziemi kanaanejskiej posługiwał się pismem klinowem, do którego jedynie odpowiednim materiałem była krucha tabliczka gliniana, częściowo i kamień; zaś w czasie osiedlenia się Izraelitów w Palestynie kraj ten już był w posiadaniu pisma alfabetycznego t. zw. fenickiego, jak to dowodzą napisy fenickie odkryte w Byblos, a pochodzące prawdopodobnie z XIII wieku⁵⁾.

Teksty alfabetyczne z R. Š. są pisane przeważnie w języku semickim, stosunek jego do znanych nam już języków semickich nie da się jeszcze dokładnie określić; w każdym razie przedstawia się on o wiele starszym od języka hebrajskiego i stanowi ważne źródło dla badań dziejów grupy języków zachodnio-semickich a szczególnie języka hebrajskiego⁶⁾. Bogata ilość głosek podobnie jak w języku arabskim, nie zachodząca jeszcze przemiana w głosowni, jaka się dokonała w dziejach języka hebrajskiego, dalej zachowane pierwotne formy deklinacji jak w języku arabskim lub akadyjskim, zaś w konjugacji tworzenie t. zw. causativum zapomocą prefixum š podobnie jak w języku akadyjskim — to objawy wskazujące na starożytny charakter języka z R. Š., chociaż nie brak i młodszych form zbliżających go do jęz. hebr. lub aramejskiego.

³⁾ Revue Biblique, t. 40 (1931), str. 32 nn. — Der Alte Orient, t. 33, str. 18 nn.

⁴⁾ Zeitschr. d. Dtsch. Morg. Ges. N. F., t. V (1926), str. 24 nn.

⁵⁾ Rev. Bibl., t. 34 (1915), str. 191. — Orient. Liter. Ztg. 28 (1925), 129.

⁶⁾ Der Alte Orient, t. 33, str. 23 nn. — Zeitschr. f. Assyriol. N. F. VII (1933), str. 305 nn.

2.

Bardzo skąpo przedstawia się dotychczasowy wynik badań tekstów z R. Š. pod względem historycznym. Żaden z tekstów nie zawiera obszerniejszych wiadomości historycznych, zaś niektóre dane są podrzędnej wartości. Postaram się więc na podstawie innych źródeł dostarczonych przez odkrycia w R. Š. przedstawić znaczenie tej części starożytnego Wschodu z punktu widzenia historycznego. Otóż ślady zabudowań odkrytych w najniższej warstwie wykazują, że miejscowość R. Š. wzgl. Ugarit istniało już w 3 wzgl. 2 tysiącleciu przed Chr. Najwcześniej, bo już w następnej warstwie i to w początkach 2 tysiąclecia, zaznaczają się wpływy kultury egipskiej. Najbogatszą w zabytkach przedstawia się warstwa najwyżej położona, której wiek według obliczeń archeologów przypada na czas od 14—12 stulecia przed Chr.; odkryto tu reszty świątyni o dużych rozmiarach i przylegającej do niej biblioteki⁷⁾. Stąd pochodzą wspomniane już teksty z pismem klinowem. Zaś w pobliżu morza w okolicy dzisiejszego Minet el-Beida, oddalonego od R. Š. jaki km, odkryto duże cmentarzysko z licznymi grobami i grobowcami, z bogatą ceramiką utrzymaną w stylu mikińskim. Prawdopodobnie ok. r. 1300 przed Chr. została cała ta okolica zdobyta przez szczepy z obrębu cywilizacji egejskiej. I tutaj znalazły się zabytki kultury egipskiej, babilońskiej, małoazjatyckiej, fenickiej. Podobny obraz ilustrujący wpływy obcych kultur przedstawiają i wykopaliska palestyńskie.

Jakie znaczenie mają poprzednio wspomniane ślady w wpływów obcej kultury dla Pism St. Testamentu? Należy podkreślić, że R. Š. wzgl. Ugarit to nowy etap odkryty na drodze, którą szła kultura babilońska, hetycka i egipska starszej epoki. Znane nam od lat dziecięcych opowiadania z ks. Genesis o wędrówce Abrahama z Ur Kasdim przez Haran do Kanaan jak i o ucieczce Jakóba do Mezopotamji, o wyprawie wojennej 4 królów ze Wschodu, wśród nich Amrafela z Sennaar i Kedorla'omera z Elam (Gen. 14), o owym cennym płaszczu z Sennaar, który przywłaszczył sobie Achan przy zdobyciu m. Jerycho (Joz. 7, 21), wszystkie te wspomnienia świadczą już dawno, przed odkryciami archeologicznymi o wpływach kultury babilońskiej, sięgających aż do Syrii-Palestyny. Niemniej ważnymi okazały się opowiadania

⁷⁾ Syria XII 8. — Der alte Orient 33, 7 nn.

biblijne o zakupie ziemi przez Abrahama z rąk Hetyty Efrona w Hebronie (Gen. 23, 10), o skardze Rebeki wobec Izaaka, że Ezaw wziął sobie hetyckie niewiasty za żony (Gen. 27, 46 n.). Wiemy z tekstów odkrytych w Boghazköi, że w 2. tysiącleciu przed Chr. powstało wielkie państwo hetyckie w Azji Mniejszej, że wyprawy wojenne prowadziły królów hetyckich także do miast półn. Syrii, wśród których wspomniane bywa i miasto Chalpa (Aleppo)⁸⁾. Palestyńskie wykopaliska w Besan⁹⁾ jak również odkrycia w Ras Šamra¹⁰⁾ potwierdzają owe wiadomości literackie o wpływach hetyckich skierowanych na południe. Nareszcie co do stosunków panujących między Syrią-Palestyną a Egiptem, zilustrowanych tak dokładnie przez historje biblijne o Abrahamie, Józefie i Mojżeszu, należy nadmienić, że prawie wszystkie wykopaliska tak w Syrii jak w Palestynie wskazują na wpływy kultury egipskiej. Na jeden szczególnie warto zwrócić uwagę, dający nam wyobrażenie o ścisłej łączności panującej między półn. Syrią a Palestyną; dowodem tego są dwie rzeźby, jedna odkryta w palest. Besan a druga w Ras Šamra. Obie rzeźby, utrzymane w stylu egiptyzującym, przedstawiają kanaanejskiego boga Baala a przed nim stojącego adoranta, wspólne noszą one cechy co do formy pamiątkowej tablicy, kształtów przedstawionych na niej figur i różnych innych dodatków ornamentacyjnych¹¹⁾.

Cała więc Syria nosi pod względem etnicznym i kulturalnym charakter mieszany. Ale mimo tych obcych wpływów kraj ten starał się zachować swój właściwy *semiticko-kanaanejski* charakter. Przemawia za nim ta okoliczność, że teksty o religijnej treści — a religja to ważny czynnik w życiu ówczesnych ludów wschodnich — ujęte są w jęz. pokrewnym fenickiemu wzgl. hebrajskiemu. Potwierdzają to również liczne glossy kanaanejskie zachodzące w korespondencji z el-Amarna, którą prowadzili władcy kanaanejscy z dworem faraonów, biorąc temsamem wzgląd na odrębny charakter kraju. Ponieważ panami głównych ośrodków ziemi syryjsko-palestyńskiej byli ludzie obcego pochodzenia, rozumiemy skłonność mieszkańców Syrii-Palestyny do bratania się z plemionami jak Habiru, o których tak często mowa w listach

⁸⁾ Der alte Orient 24 (1925), 7; 27 (1928), 17.

⁹⁾ Arch. f. Orientf. 3 (1926), 202; Rev. Bibl. 36 (1927) 99 n., pl. III.

¹⁰⁾ Syria 12 (1931), 12; pl. VIII 2. — Der alte Orient 33 (1933), 8.

¹¹⁾ Rev. Bibl. 37 (1928) pl. XXIII. — Syria 12 (1931), pl. VI.

z el-Amarna. Tenże syryjsko-semicki charakter mieszkańców tłumaczy nam późniejszą asymilację Kanaanitów z Izraelitami, ale większą jeszcze asymilację Izraelitów z Kanaanitami pod względem religijnym, owe przez Proroków karcone naśladowanie kultu bóstw kanaanejskich przez oziębłych Izraelitów.

3.

Największą wartość posiadają odkrycia w R. Ś. dla religjoznawstwa starożytnego Wschodu. Dzięki odcyfrowaniu tekstów poznajemy teraz cały panteon kanaanejski; mianowicie opowiadania mityczne dają nam wgląd w wzajemne życie licznych bogów i bogiń, jak się ono przedstawia w wyobraźni ówczesnych Kanaanitów. Z bóstw tych uwzględniam tylko te, o których mówią także teksty biblijne.

Skarżą się autorowie biblijni, że Izrael odwrócił się od Boga swego Jahwy a kłania się różnym Baalom i Astartom, bóstwom kanaanejskim, których nazwy zachodzą również w tekstach z R. Ś. Jeden z nich zawiera przepis rytualny, aby złożono jako ofiarę „woła dla baala i aširtu“¹²⁾. Takiego woła ofiarowali według I Reg. 18, 25 nn. Kanaanici na górze Karmel, aby zażegnać głód i posuchę, panującą w kraju i aby wyprosić u Baala upragniony deszcz i urodzaj; prośbę tę wysłuchał dopiero Bóg Jahwe, do którego się zwrócił prorok Eljasz, walczący o uznanie Boga jedynego i prawdziwego, czczonego wśród wiernych synów Izraela. Kanaanejski Baal nosi według jednych tekstów z R. Ś. także nazwę Alijan Baal — według innych jest tenże synem Baala i reprezentuje zanikającą i znowu na wiosnę do życia budzącą się przyrodę. O nim to czytamy, że „otwiera spusty chmur a głos jego daleko rozbrzmiewa“¹³⁾.

Zagadkową postacią w pismach biblijnych był dotąd bóg Baal Zebub, czczony w filistyńskim mieście Ekron, do którego według II Reg. 1₂ zwrócił się w czasie swej choroby król izraelski Achazja.

W pismach Now. Test. zachodzi obok pisowni Βεελεβεουβ także Βεελεβεουλ (Mat. 12. 24). I zdaje się, że ostatnia pisownia

¹²⁾ [ε]p lb'l wšrt (Syria X [1929] Pl. LXVII Nr. 9, 8. — Rev. Bibl. 40 (1931) p. 46.

¹³⁾ Zeitschr. f. altstl. Wiss. N. F. X (1933) 87. — Nazwę bogini šrt podają również teksty, por. Z. f. a. W. I. c. 91.

ma więcej racji bytu, jeżeli porównujemy ją z bóstwem wymienionem w tekstach z R. Š., pisanem głoskami *Zbl*. Niewiadomo, co *zbl* właściwie oznacza; uwzględniając jednak dodatkowe określenie jego przez wyrazy jak „dzień, miesiąc, rok, pola“, oznaczałby *zbl* jakiś okres czasu lub obszar, którego panem jest Baal, dlatego Baal-zebul¹⁴). Nazwa bóstwa *Zbl* zachodzi prawdopodobnie w nazwie fenickiej księżniczki Izebel, którą poślubił król izraelski Achab i która okazała się gorliwą opiekunką i szerzycielką kultu kanaanejskiego wśród Izraelitów.

Zdawałoby się według II Reg. 1, 2, jakoby bóg Baal-Zebul był czczony wyłącznie u Filistynów. W rzeczywistości kult jego jak i boga Dagan wzgl. Dagon¹⁵) (Jud. 16, 23. I Sam. 5, 2) rozpowszechniony był i w innych miejscowościach Syrii; Filistyni byli czasem się zaasymilowali, podobno jak i część Izraelitów, kultom kanaanejskim. Że w 13 wieku mieszkańcami późniejszych miast filistyńskich byli Kanaanici, Semici, dowodzi rzeźba w świątyni egipskiej w dzisiejszym Karnak, przedstawiająca obłężenie miasta Askalon przez Ramsesa II¹⁶).

Z innych bóstw wypada wymienić jeszcze boga Šlm¹⁷), o którym narazie nic więcej nie wiemy. Prawdopodobnie zachodzi Šlm w nazwie miasta Jeruśalem, gdyż hebr. pisownia 'Jeruśalajim' będzie późniejszym tworem rabińskim, jak to wykazuje ks. prof. Klawek¹⁸); byłby to dalszy dowód świadczący o kanaanejsko-semickim charakterze mieszkańców ziemi syryjsko-palestyńskiej. Zaś nazwa władcy miasta Urusalim w okresie el-Amarna, który się przedstawia jako Abdihipa czy Puduhipa, z pochodzenia więc Hetyta czy Šubarejczyk, wskazuje na to, jak później obce elementy opanowały ważniejsze środowiska tego kraju.

Do mitów syryjskich najbardziej rozpowszechnionych należy podanie o walce boga Aliyan Baala z bogiem Mōt, gdyż zachowało się nam aż w 3 recenzjach, jak to wykazują teksty mityczne z R. Š. Walka ta symbolizuje zjawisko w przyrodzie stale się powtarzające, jak to po okresie wiosennym deszczowym, kiedy się budzi obfita wegetacja, następuje pora gorąca, gdy kłosa

¹⁴) Z. f. altt. Wiss., N. F. X (1933) 89.

¹⁵) Z. f. altt. Wiss., X 91.

¹⁶) Reallex. d. Vorg., I s. v. Askalon p. 237.

¹⁷) Z. f. alt. Wis., 10 (1933) 99.

¹⁸) Collect. Theol., 13 (1933) 384—387.

dojrzewają a w czasie żniwa giną pod ostrzem sierpa. Pierwszą reprezentuje bóg Aliyan Baal, drugą bóg Mōt. Z chwilą śmierci boga Mōt znowu zjawia się Aliyan Baal, „niebiosa zsyłają oliwę w postaci deszczu, a potoki płyną miodem“¹⁹⁾. Walkom tym ostatecznie kładzie kres bóg Baal, dzieląc świat pomiędzy Al. Baala i Mōta, tak że każdy z nich obejmuje panowanie nad jedną z por roku.

Niewiadomo, czy prorok Izajasz nawiązał do tego poematu w swej przemowie (r. 14), gdzie to kreśli moc szatańską pod postacią nieznanego nam Helal ben Šahar, pod którym kryje się jakiś mocarz pogański, może król asyryjski. Niepohamowany w swej pysze sięga on po tron Najwyższego (עליון), aby zasiąść na „górze zgromadzenia“ na „krańcach צפון“. Prawdopodobnie miał prorok tu na myśli ową górę położoną na północ od dzisiejszego R. Š., zwaną w micie syryjskim „skałami Safon“, na której wznosi się tron Al. Baala; który z bogów na nim zasiada, ten staje się panem świata²⁰⁾.

Niezaprzeczalnie zachodzi u tego samego Proroka zapożyczenie obrazu z innego mitu, który rozpowszechniony był na całym Wschodzie; jest to mit o walce bóstwa z potworem, wziętym również z świata wegetacyjnego a reprezentującym zło panujące w świecie. Potwór ten, który w mitach starowschodnich różne nosi nazwy jak tiāmat w Babilonji, Illujankaš u Hetytów, Apofis u Egipcjan, nazwany jest w micie syryjskim *Ltn* wzgl. Lewjatan w pisowni biblijno-hebrajskiej. Według tekstów z R. Š. miał on wygląd żmiji o wielu głowach a mieszkał w głębinach morskich. Mit ten znany był również w Palestynie a więc i wśród Izraelitów, skoro nawiązuje do niego prorok Izajasz 27, 1 i inni w swych przemowach, określając potwora prawie temi samymi wyrazami jak tekst z R. Š. Wskazywanie na takie analogie zachodzące między myślą proroka a mitem powyższym nie zawiera w sobie nic niebezpiecznego dla wiary; gdyż prorok mógł się posługiwać obrazami, zwrotami wyjętymi i z mitów, i to dla zilustrowania od Boga inspirowanych mu myśli. Izajasz tłumaczy ludowi izraelskiemu, że w mitach tych pogańskich mieści się o tyle coś z prawdy, że istnieje jakaś siła zła, choć nie w postaci mitycznej, która stale

¹⁹⁾ Z. f. alt. Wis., 10, 89.

²⁰⁾ Der alte Orient, 33, 32.

sprzeciwia się planom prawdziwego Boga. Objawia się ona w pogaństwie, w mocarzach państw pogańskich, którzy pragną zniszczyć Izraela a temsamem wytępić i wiarę w jedyne prawdziwe Bóstwo. Potęga zła będzie zniszczona przez Boga samego, w chwili, gdy przyjdzie oczekiwany Zbawiciel, Mesjaszem zwany²¹⁾.

Dalsze badania oraz nowsze jeszcze odkrycia przyczynią się niewątpliwie do wyświecenia niejednej zagadki zawartej w Pismach biblijnych. W każdym razie dotychczasowy wynik badań nad odkryciami w Ras Šamra uczy biblistę, że poza uwzględnieniem nauk asyriologii, egiptologii i hetytologii winien on skierować również swoją uwagę ku odkryciom dokonywanym w Syrii. Stwierdziliśmy bowiem, że od dawnych czasów istniała między Syrią i Palestyną ścisła łączność pod względem językowym, etnicznym, kulturalnym i religijnym.

Katowice

Ks. Józef Jelito.

SUMMARIUM.

Joseph Jelito: Ras Šamra et Vetus Testamentum.

Auctor exponit, quid novi afferant fossiones factae in Ras Šamra exegesi Veteris Testamenti quoad linguam tum quoad historiam tum quoad religionem.

²¹⁾ Por. pracę autora p. t. „Starowschodni mit o bogu-smokobójcy a pisma proroków“ (Coll. Theol. 1934, 24 nn.). Znaczenie, jakie przedstawia mit o Lewjatanie dla autorstwa księgi Izajasza, przedstawię osobno później.